

I. POLOHA NALEZIŠTĚ, HISTORIE VÝZKUMU, JEHO METODA

Hradisko Pohansko, s jehož vznikem a existencí přímo souvisejí sídlištní celky, předkládané v této práci, leží v katastru Břeclavi, asi 2 km jižně od města, v zčásti zalesněném a zčásti lučinatém a bažinatém terénu, mezi starými říčními rameny řeky Dyje, přibližně 12 km severně nad soutokem Moravy a Dyje. Geologicky je toto prostředí charakterizováno kvarténními usazeninami (do mocnosti 14 m), tvořenými štěrky a písky. Jsou zde také jílovité a písčité jílovité usazeniny, které jsou tak, jako písky a štěrky, naplaveninami recentních toků (DOSTÁL 1975, 15 a n.). Celý areál Pohanska leží v nadmořské výšce 155 až 157 m.

Jako archeologická lokalita bylo Pohansko poprvé uvedeno do literatury v roce 1893 (d'ÉLVERT 1893, 27), ale za vstup do odborné literatury, jako památník z období velkomoravské říše, vděčí I. L. Červinkovi (ČERVINKA 1928).

Teprve po třech desetiletích, v roce 1958, byly zde zahájeny systematické archeologické výzkumy katedry prehistorie FF MU v Brně, pod vedením prof. dr. Františka Kalouska a prof. dr. Bořivoje Dostála, DrSc. (v letech 1958—1975), v dalších letech za řízení prof. dr. B. Dostála, DrSc., které pokračují dodnes jako součást úkolu státního plánu vědeckého výzkumu.

Během více než čtvrt století soustavných výzkumů zde byly odkryty a prozkoumány doklady osídlení, které sahá od počátku příchodu Slovanů na naše území až do 10. století; žárové pohřebiště s keramikou pražského a podunajského typu, dvě časněslovanské osady, velmožský dvorec se základy kamenné církevní architektury a sídlem vládce hradiska, rozsáhlé kostelní pohřebiště, několik dalších kostrových pohřebišť, kultovní místa, skupiny sídlištních objektů, dílem soustředěných do uzavřených celků, dílem rozptýlených po celé ploše a diferencovaných nejen místně, ale také podle své funkce, opevňovací hradba hradiska s jednou ze vstupních bran. Výsledky terénních výzkumů i jejich následné vyhodnocení byly průběžně publikovány (přehled nejdůležitějších prací je uveden v seznamu použité literatury zejména u autorů DOSTÁL, KALOUSEK, VIGNATIOVÁ).

Není tedy třeba podrobněji rozebírat, že tento region byl osídlen slovanským obyvatelstvem již v průběhu 6. století a po kontinuálním vývoji osídlení v 7. a 8. století došlo nejpozději na počátku 9. století k vybudování opevněného hradiště, před polovinou 9. století ke vzniku velmožského dvorce v areálu hradiska, krátce nato k výstavbě kamenného chrámu a založení hřbitova. Na jednotlivých místech hradiska existovala, nebo nově vznikala menší sídlištní uskupení v průběhu celého 9. století;

doklady nejmladšího osídlení přináležejí podle nálezů keramiky do poloviny 10. století.

Systematické výzkumy se však neomezily jen na areál uvnitř plochy, opevněné hradbou; v jednotlivých letech byly rovněž prozkoumány úseky mimo vlastní hradisko a to jak na jeho severovýchodní vnější straně (1960, 1968, 1970—1972, 1975, 1977), tak směrem jihozápadním (1960, 1962). V obou úsecích bylo zjištěno intenzivní slovanské osídlení, spadající převážně do 9. století (DOSTÁL 1978, 129—157).

Nálezy ze sídliště a pohřebiště, ležícího na jihozápad od hradiska, byly v letech 1960 a 1962 získány výzkumem, který měl záchranný charakter; na rozloze asi 800 m² v prostoru označovaném „prutník“, provedl Lesní závod Břeclav hlubokou orbu, při níž byly porušeny kostrové hroby a sídlištní objekty. Výzkum byl v té době realizován za velmi obtížných terénních podmínek (v r. 1960 pod vedením prof. dr. V. Podborského, DrSc., v r. 1962 pod vedením prof. dr. B. Dostála, DrSc.); v sondách bylo zachráněno celkem 11 sídlištních objektů a 34 kostrových hrobů (VIGNATIOVÁ 1977—1978, 135—154). I když bylo zřejmé, že sídliště i pohřebiště zde mají patrně větší rozsah, nemohlo být po roce 1962 v další práci pokračováno, protože celý úsek ležel v inundačním terénu bezprostředně u řeky Dyje a byl po několik dalších let zaplavován a po hluboké orbě nekultivován.

Teprve plánovaná vodohospodářská akce „Soutok Moravy a Dyje — 2. stavba“ navodila nutnost a zároveň také reálnou možnost většího výzkumu, byť opět záchranného charakteru. V letech 1975—1979 tedy byl realizován předstihový záchranný výzkum v prostoru Státní archeologické rezervace Pohansko; zkoumaný areál ležel asi 500 m jižně od hradiska a měl rozlohu 9 ha. Rozloha a vytyčení zkoumané plochy bylo určeno stavebním záměrem podniků Vodohospodářský rozvoj a výstavba Brno, Povodí Moravy a Hydroprojekt Brno, které zde plánovaly rozsáhlé vodohospodářské akce (úprava řeky Dyje: přepadový jez, odlehčovací kanál, sypaná hráz) a ve smyslu zákona o ochraně památek uvolnily finanční příspěvek pro archeologický výzkum. Průběh záchranných prací byl plánován na tři léta, během nichž mělo být prozkoumáno 9 ha plochy, náležejících do archeologické rezervace; pro časový posun v zahájení stavby byl termín ukončení výzkumu posunut o jeden další rok, takže archeologické práce na tomto úseku probíhaly plně čtyři výzkumné sezóny (1976—1979), 6 až 8 měsíců ročně.

Přehled výsledků výzkumu za jednotlivá léta

1975	odkrytá plocha:	0,4 ha	prozkoumáno:	16 obj.,	5 hrobů
1976		1,8 ha		120 obj.,	56 hrobů
1977		2,7 ha		136 obj.,	61 hrobů
1978		1,2 ha		78 obj.,	30 hrobů
1979		1,9 ha		70 obj.,	13 hrobů

Vzhledem k mimořádné rozloze areálu, který bylo třeba alespoň záchranným způsobem prozkoumat a k omezené časové lhůtě, byla celá plocha mechanicky skryta a v některých úsecích bylo provedeno odles-

nění. Buldozerová skrývka povrchové vrstvy (do maximální hloubky 40—50 cm) odkryla celou trasu plánovaného odlehčovacího kanálu (pás o délce 900 m, šířce 100 m, orientovaný SZ—JV) a prostor určený k výstavbě jezu, navazující na jihu na rameno kanálu (plán 1); odstranění svrchní vrstvy zeminy bylo rovněž součástí zahájení vlastních stavebních prací. Pro archeologický výzkum však bylo nezbytné, aby celá plocha byla po ukončení skrývky buldozery a grejdry ještě ručně začišťována (do hloubky 10—20 cm) a to v některých úsecích opakovaně, zejména po jarních záplavách v letech 1976 a 1977. Celý areál byl geodeticky zaměřen a napojen na geodetické zaměření hradiska, rozčleněn do hektarové sítě (sektory L, C, N, O, P) a zkoumaná plocha rozdělena do čtverců o rozměrech 5×5 m, orientovaných podle světových stran a označovaných vždy symbolem sektoru a pořadovými čísly 1—100 severojižního a západovýchodního pořadí (v souhlasu se systémem, který je uplatňován při výzkumu celého hradiska Pohanska).

Archeologické výzkumy probíhaly plynule od západního okraje směrem k východu, v souladu s postupem mechanické skrývky povrchu. Zkoumaná plocha představuje rozsáhlou sondu, položenou do soustavně csídlené plochy; při jejím výzkumu však nemohlo být respektováno uspořádání (a jejich úplné prozkoumání) těch sídlištních objektů, celků, nebo skupin hrobů, které pokračovaly mimo vytyčenou trasu dále, jak tomu bylo zejména při jižním a severním okraji výzkumu. Nedovolovaly to časové možnosti a zejména skutečnost, že podél severního a jižního okraje budoucího kanálu byly velké skládky odstraněné zeminy. I tak bylo prozkoumáno 167 kostrových hrobů (spolu s pohřebišťem z let 1960, 1962 tvoří celkový počet hrobů 201), zaznamenáno 425 sídlištních objektů (spolu s výzkumem 1960 a 1962 je celkový počet 436) a pozůstatky dvou palisádových žlábků; celkový počet nálezů činil 32.239 inventárních čísel.

Po celou dobu záchranného výzkumu byly jeho výsledky průběžně v terénu dokumentovány (měřičsky, kresebně, fotograficky a písemně), po ukončení každé sezóny byla vypracována terénní nálezová zpráva a přehled nejdůležitějších výsledků, které byly předány jak vedení investorského podniku, tak vedení FF UJEP. Získaný pramenný archeologický materiál byl vždy během téže sezóny laboratorně zpracován, konzervován, inventován a pokud to bylo možno rovněž kresebně a písemně dokumentován; je uložen v prostorách archeologické stanice FF MU na Pohansku u Břeclavi.

Protože tak početný nálezový celek by nebylo možno v poměrně krátké době, která uplynula od dokončení výzkumu a základního laboratorního a dokumentačního zpracování nálezů, zodpovědně zpracovat a také by to přesáhlo možnosti jedné publikace, soustředila jsem v této práci pozornost pouze na sídlištní celky z jižního předhradí, typy a druhy sídlištních objektů a na způsob jejich uspořádání. Chronologické zařazení jednotlivých osad a objektů je založeno převážně na rozboru nálezových souborů, získaných z obydlí či dalších objektů; nálezy z kostrových hrobů, z nichž menší část již byla publikována (VIGNATIOVÁ 1977—1978, 135—154), používám v tomto kontextu jen pro doplnění situace. Vlastní

rozbor pohřebišť a skupin kostrových hrobů ponechávám stranou, především proto, že není dokončeno jejich antropologické zpracování.

V tomto smyslu zůstává zatím obraz některých stránek osídlení na jižním předhradí více než torzovitý, což je zejména patrné v závěrech chronologických i v hypotézách o sociálním a ekonomickém charakteru osídlení a jeho vazbách na centrální hradisko. Teprve zpracování všech součástí archeologického pramenného materiálu, získaného jak na jižním předhradí, tak v celém prostoru Pohanska, jeho vzájemné porovnání a konfrontace s poznatky, získanými na jiných lokalitách, přinese závažnější a cennější závěry.